

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İlâhiyat Fakültesi Dergisi
The University of Kahramanmaraş Sütçü İmam
Review of The Faculty of Theology
ISSN-1304-4524 e-ISSN-2651-2637

Bilim, Din ve Fıkıh Kavramları Üzerine Bazı Mülahazalar

Some Considerations on the Concepts of Science, Religion and Fiqh

Yazar / Author

İzzet SARGIN

Doç. Dr., KSÜ İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri

Anabilim Dalı, Kahramanmaraş / TÜRKİYE

izzetsargin@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0002-6101-9464>

Makale Türü/ Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi / Date of Receipt: 01/09/2021

Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance: 29/12/2021

Makale Yayın Tarihi: 31/12/2021

Yayın Sezonu/Pub Date Season: Aralık/ December

Yıl/Year: 19 **Sayı/Issue:** 38 **Sayfa /Page:** 35-62

Atıf/Citation: Sargin, İzzet. "Bilim, Din ve Fıkıh Kavramları Üzerine Bazı Mülahazalar". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (Aralık 2021), 35-62.

<https://doi.org/10.35209/ksuifd.989515>

- *Bu makale iThenticate programında taranmış ve intihal içermediği tespit edilmiştir.*

Bilim, Din ve Fıkıh Kavramları Üzerine Bazı Mülâhazalar

Öz

Düşüncenin birimleri ve bilginin yapı taşları olan kavramlar vasıtasıyla insan, düşüncelerini ve bilgilerini sistematik hale getirir. Kavramlar ortak bir dünya görüşüne sahip olmak ve yaşanan dünyayı anlamak ve anlamlandırmak açısından da büyük önem taşırlar. Bu sebeple kavram tanımlamalarında öznel yaklaşımlar yanlıştır. Çünkü onlar içerileri istenildiği şekilde doldurulacak içi boş kalıplar değildir.

Bütünleştirici bir dünya görüşü oluşturma ve hayatı bütün boyutlarıyla kavrama hem bilimin hem de dinin amacıdır. Bilim, zaman ve mekân dünyasında yer alan nesnelere, olaylar ve olguların yapılarını, aralarındaki sebep sonuç bağlantılarını keşfetmeyi ve bunların yasalarını ortaya koymayı amaç edinir.

Din kutsalın hayat içerisinde kurgulanması ve bir hayat tarzı haline getirilmesini ifade eden güçlü, tarihi ve sosyal bir kurumdur. Bilim, din ve fıkıh, tarihi süreçte insanla birlikte yürümüş ve yürümeye devam etmektedir. Onun için her zaman insanın gündeminindedir. Bu sebeple bu iki değer sistem ve amaçlarına uygun olarak görünüme çıkma sorumluluğunu fıkıh ilmi üstlenmiştir, üstlenmeye de devam edecektir.

Anahtar kelimeler: İslam Hukuku, Bilim, Din, Fıkıh, İnsan, Kavram, Toplum.

Some Considerations on the Concepts of Science, Religion and Fiqh

Abstract

Through concepts that are the units of thought and the building blocks of knowledge, man systematically makes his thoughts and knowledge. The concepts are very important in terms of having a common worldview and understanding and making sense of the world in which it is lived. For this reason, concepts are not self-molds to be defined as desired.

Creating an integrative vision of the world and understanding life in all its dimensions is the goal of science and religion. Science aims on the one hand to discover the structures of objects, events and phenomena in the world of time and space and the links of cause and effect between them and on the other hand to reveal their laws.

Religion is a powerful institution that expresses the establishment of the holy in life and the making of it into a way of life. Science, religion and fiqh have walked with people in the historical process and continue to walk. Therefore it is always on the agenda of the people. Fiqh science has assumed responsibility for appearing in accordance with the purpose of these two values and will continue to do so.

Keywords: Islamic law, science, religion, fiqh, human, concept, society.

Giriş

Kavram veya kavramlaştırma, sosyal bilimler alanındaki araştırmalarda büyük öneme sahiptir. Çünkü kavramlar, nesnelere ve olgularla ilgili bilgilerin depolandığı sembol ifadelerdir. İnsan kavramlarıyla varlığın bilgisine sahip olur, düşüncelerini disipline eder, yönlendirir ve ifade eder. Bu açıdan sosyal bilimlerde doğru bilgi ve doğru düşüncenin temelinde doğru kavramsallaştırma vardır.

İnsan yapıp eden bir varlıktır. Ancak onun yapıp ettiklerinin bilgisine sahip olması gerekir. Bununla birlikte yapıp ederken kendisini etkileyen ve yönlendiren değerleri de bilmesi gerekir. Çünkü ne yapacağını, nasıl yapacağını ve ne için yapacağını bilmeyen bir insan, kendisine istikamet çizemez ve insanlığını gerçekleştiremez.

Bilim, din ve fıkıh, insan üzerinde etkili olan birinci derecede değerlerdir. Bu değerler hayat sürecinde insanla birlikte yürürler. Şayet bu değerlerle ilgili kavramlar yanlış tanımlanırsa ve insan hayatına yanlış aktarırlarsa insanlık için çöküş veya yıkımlara sebep olabilirler.

Bilim, insana varlığa hâkim olma gücünü kazandıran dinamik bir süreç ve yöntemler bütünü olurken, din de kutsalın hayat içinde kurgulanması ve yaşam tarzı haline getirilmesidir. Bilim bir dünya görüşünün, bir bakış açısının sürekli ve yeniden üretilmesinin en temel araçlarından biri olarak da tanımlanır. Bu tanım İslamî dünya görüşünün pratiğe aktarılmasının yöntem ve bilgilerini veren “fıkıh”ın bir bilim sayılması açısından dikkate değerdir.

Bilgi kuramlarının ve kaynaklarının farklı olmasına rağmen bilim ve din, insan dünyasında bütünleştirici bir dünya görüşü kurulamayı amaçlar, kendi sistem ve amaçlarına uygun olarak bunu gerçekleştirme sorumluluğunu üstlenir. Ancak, yanlış tanımlanmaları ve hayata aktarılmaları sebebiyle sıkıntı kaynağı da olabilirler.

Bireysel ve toplumsal hayatın düzenlenmesini kendisine konu alan fıkıh, insanla varlık arasındaki uyumu kurmak ve devam ettirmek, hayatın yaşanmaya değer olduğu bilincini kazandırmak ve insanı hürriyet ve hakikate bağlayarak insaniyete/ideal insana yakınlaştırmayı amaçlar.

İnsanlar üzerinde bilim, din ve fıkıh gibi hâkim ve etkileyici güçler olmasa insan, hayatını disipline eden kuralları oluşturamaz. Kuralların olmadığı bir dünyada ise doğru-yanlış, adalet-zulüm/adaletsizlik, iyi-kötü gibi değer ayrımları meydana gelmez, disiplin bozulur ve buna bağlı olarak sosyal düzen de gerçekleşmez.

1. Kavram

İnsan düşüncesinin ve bilgisinin yapı taşları¹ olan kavramlar ve bu kavramlarla ilgili tanımlamalar sosyal bilimlerde alanındaki araştırmalarda birer analitik araçlar olarak önemli ölçüm değerleridir. Zira sosyal bilimlerde bilim yapmak “kavram” üretmekle, fen bilimlerinde ise formül veya kanun ortaya koymakla olur. Kavramlar toplumsal fenomenleri analiz etmek, gözlemlenen dünyanın nes-

¹ Esra Baysarı, *İlköğretim Düzeyinde 5. Sınıf Fen Ve Teknoloji Dersi Canlılar Ve Hayat Ünitesi Öğretimde Kavram Karikatürü Kullanımının Öğrenci Başarısına, Fen Tutumuna Ve Kavram Yanılgılarının Giderilmesine Olan Etkisi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 23.

nelerini sınıflandırmak, bu fenomenleri açıklayarak bir anlam yüklemek ve bu gözlemler temelinde üst düzey önermeler kurmak amacıyla başvurulan terminolojik araçlar olarak tanımlanır². Kavram kelimesinin klasik tanımları; bir objenin/olgunun zihindeki tasavvuru³, düşünceden bağımsız olarak objelerin kavranması⁴ şeklindedir. Kavram, bir veya birden fazla önerme ile ifade edilen, tanımlanan bir nesneyi, durumu ilişkiliyi veya fikri tek bir terimle anlamamıza yarayan bir özettir. Başka bir ifade ile kavram biriktirilmiş, depo edilmiş, yoğunlaştırılarak bir sözcükte toplanmış bir bilgidir⁵. Kavram Türkçede genel olarak; nesnel hakikatlerin/gerçeklerin/olguların belirli bir konum üzerinde kamuoyunu belirlemede, oluşturmada duygulardan ve kişisel kanaatlerden/inançlardan daha az etkili olması/olması durumu şeklinde de tanımlanmaktadır⁶.

Kavramlar ortak bir dünya görüşü ve kültür ufkunun paylaşılması, insanın yaşadığı dünyayı anlaması ve anlamlandırması açısından da oldukça önemlidir⁷. Çünkü insan, kavramlarla düşünür ve kavramlarla konuşur. Bu yüzden kavramlar, içi istenildiği şekilde doldurulabilecek boş kalıplar değildir. Çünkü sözcükler/kavramlar dilde ve olguda olması gerekeni değil, olanı gösteren semboller olmalıdır, önden veya arkadan zorlanmamalıdır. Ayrıca kavramlar, insan yetisi sınırları içerisinde algılanabildikleri özellikleri kadar tanımlanmalıdır. Zira soyut varoluş, bir kavram tarafından somut-

² İzzet Sargin, “Dini Kavramların Yanlış Kullanım Sebepleri Ve Doğurduğu Olumsuz Sonuçlar”, *Günümüz İslam Dünyasında Meseleler Ve Çözüm Yolları*, haz. Cezmi Bayram (İstanbul: Şen Yıldız Yayıncılık, 2016), 110.

³ Necati Öner, *Klasik Mantık* (Ankara: Bilim Yayınları, 1996), 27; İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş* (Ankara: Sentez Yayınları, 2012), 27; Özlem Doğan, *Mantık* (İstanbul: Anahtar Yayınları, 1994), 57.

⁴ Necip Taylan, *Mantık* (İstanbul: İfav Yayınevi, 1996), 73.

⁵ Sargin, “Dini Kavramların Yanlış Kullanım Sebepleri”, 110; Daha Fazla Kavram Tanımları İçin bk. Emine Malatyalı-Yılmaz Kaya “Yapılandırmacı Öğrenme Sürecinde Kavramlar Ve Önemi, Kavramların Pedagojik Açından İncelenmesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3/14 (2010), 321-322.

⁶ Adem Terzi, “Post-Truth Kavramı ve Türkçe Karşılıkları Üzerine”, *Türk Dili Dil Ve Edebiyat Dergisi* 118/820 (Nisan 2020), 81.

⁷ Malatyalı-Kaya, “Yapılandırmacı Öğrenme Sürecinde Kavramlar”, 321.

laştırılmadıkça ancak bir kuruntu, derinliksiz ve yüzeysel göstergeler alanı seviyesinde kalır. Bu yüzden bir şey hak ettiği kadar bilinmeli, tanımlanmalı ve kavramlaştırılmalıdır. Şu var ki kavram olduğu iddia edilen her olgu, olay, nesne ve fikir, düşünce planında alt yapısı oluşturulup hazırlandıktan sonra gerçek anlam ve içeriğiyle kavram halini alabilir.

Bir sisteme, bir bilime, bir alana hatta bir döneme ait olan kavram tanımlanmaları, başka bir sistem, bilim, alan ve dönem için kullanılırsa yanlış olur. Mesela hakiki para üzerinden yapılan faiz tanımlaması, itibarî para açısından da aynı şekilde kabul edilirse yanlış olur. Çünkü hakiki para için değer ve nominal değer ayrımı yapılmazken, itibarî para için bu ayrım söz konusudur. Bu yüzden kavramsal tanımlamalar ele alınan konunun sistem, yapı ve amacına uygun olarak yapılmalıdır. Zira kavramlaştırma eğer bilimsel bir yaklaşım ve disiplinle ele alınmazsa, değerlendirmeler yanlış olur ve ideolojik tartışmalardan öteye gidemez. Ayrıca yanlış kavramsal tanımlamalardan doğru sonuçlara da ulaşamaz. Eğer bu altyapı hazırlanmazsa yani kavramlar anlamsal bulanıklıktan kurtarılamazsa, lafız-anlam/ kelime-olgu ilişkisinde bir mutabakat sağlanamazsa herhangi bir konu üzerinde fikri birlikteliğin, herhangi bir mesele üzerinde muhataplar arasında bir uzlaşmanın sağlanması mümkün olmaz⁸.

Bilinmeyen bir kavramı tanımlama, onu, tanımı bilinen başka kavramlarla ifade etmek demektir. Bu açıdan bir kavram tanımlanmasında kullanılan diğer kavramlar da doğru seçilmeli ve doğru tanımlanmalıdır. Eğer bu kavramlar yanlış seçilir ve tanımlanırsa değerlendirmeler de yanlış olur. Buna bağlı olarak ortaya yanlış ürünler çıkar. Bu açıdan, bir sistemle ilgili kavram tanımlamalarında kavramlar arası tutarlılığa önem verilmelidir⁹. Bu tutarlılık sağ-

⁸ Hamdullah Arvas, "Kavramsal Bir Bunalımdan Çıkış Denemesi: Hak, Hakikat, Gerçeklik Ve Doğruluk İlişkisi", *E-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 13/2 (2020), 483.

⁹ Ayhan Bıçak, *Tarih Düşüncesi 2, Felsefe Ve Tarih* (İstanbul: Dergah Yayınları,

lanamazsa düzensizlik hâkim olur. Tutarlılık kısaca, öncülle sonuç arasındaki ilişkinin doğru kurulmasını¹⁰ ve oluşturulan bütünün parçalarının birbiriyle çelişmemesini ifade eder.

İnsanın varoluşunu gerçekleştirmesi ve sürdürmesi birlikte yaşama kurallarına bağlıdır. Onun bu kuralları oluşturmadan önce kavramsal tanımlamalarda uzlaşması gerekir. Ancak bu uzlaşmada kavram tanımlamalarında geleneğe bağlılık da önemlidir. Zira gele-
nekten kopuk kavram tanımlamaları zihniyet bölünmelerine sebep olacağı gibi, gelenekle uyuşmayan tasarımlara da zemin hazırlar. Zaten İslam dünyasında ortaya çıkan bölünmelerin gerisinde büyük ölçüde kavramsal çöküş, kavramsal çöküşün gerisinde de dil, düşünce ve varlıkla ilgili kavramların kapsayıcı şekilde tanımlanmama-
maları ve tutarlı bir şekilde irtibatlandırılmamaları problemi yatmaktadır¹¹.

İnsan varoluşunu sürdüren ve ona anlam katan bütün ilke, ihtiyaç ve değerlere bilgi ile ulaşır. Ancak dünya hayatıyla ilgili bilgiler sadece bilimsel denilen mantıkî veya tecrübî bir yolla üretilemez ve tüketilemez. Zira böyle bir anlayış, materyalist epistemolojiye teslimiyete götürür. Bu şekildeki bir epistemolojik tutum, eksik olduğundan, insan varoluşunun bütün boyutlarını kuşatamaz. Bundan dolayı insanı anlamak, onu bütünsel bir yapı içerisine yerleştirmeyi gerektirir. Çünkü varoluşu gerçekleştirecek bütün varlık alanları birbiriyle ilişki içerisindedir.

İslamiyetle insan mitolojik¹² ve dinî¹³ düşünce evrelerinden

2004), 216.

¹⁰ Bıçak, *Tarih Düşüncesi 2, Felsefe Ve Tarih*, 216.

¹¹ Arvas, "Kavramsal Bir Bunalımdan Çıkış Denemesi", 483.

¹² Mitolojik temelli din anlayışına göre yaşayan toplumlar, mümkün olduğu kadar ilk atanın veya tanrıların kurduğuna inanılan döneme uygun yaşamak ve değişimlerden uzak kalmak çabasında olurlar. Ancak bütün dikkatli yaşamalara rağmen çeşitli değişiklikler ortaya çıksa da onu ortadan kaldırmanın yolları da yıllık yapılan kut törenleridir. Bu anlayışa göre; ideal yaşama ve hayatın amacı, geçmişte tanrılar ve ilk ata tarafından kurulan altın çağ ya da arketipe uygun yaşamaktır. Altın çağ özelliklerinden uzaklaşmak, günah işlemek ve düzene başkaldırmak şeklinde yorumlanmıştır. Günah işlemek ve düzensizlik, ilk ataya bir

bilimsel düşünce aşamasına geçmiştir. Eğer kutsal metinlerdeki bilgiler tasnif¹⁴ edilmezse¹⁵ yapılan kavram tanımlamaları, insan ve toplumu belli bir zamana hapseder. İnsanlığın geldiği bu bilimsel aşamayı kabul etmeyip mitolojik ve dini düşünce anlayışlarını sürdürmeye çalışmak, dünya gerçekliğinin farkına varmamakla aynıdır. Bu yüzden Müslümanlar, efsane temelli din anlayışlarından kurtulmalıdır. Çünkü bu anlayış gelişme, geliştirme ve eleştiriye kapalıdır. Zira efsanevi anlayışlara bağlı toplumlar, geçmiş değerlere ve şekillere göre yaşarlar.

2. Bilim ve Din

İnsan sadece duyu, duygu ve akıl verileri ile gayb hakkındaki bilgilere ulaşamaz, ürettiği bilimsel bilgi ile de gayba muttali olmaz. Yine o, yaratılıştan sahip olduğu bilgi edinme yetilerinin eksikliği, yetersizliği ve eşyanın yanıltıcı özelliğinden dolayı doğruya

tür başkaldırmak olduğundan onun koruyuculuğunun dışına çıkmak anlamına gelmiştir. Böyle bir durum, birey ya da topluluğun yok olmasının nedeni sayılmıştır. Bundan kurtulmanın yolu, başlangıçla belirlenen kurallara göre yaşamak bütün değişmelerden ve değiştirici unsurlardan uzak kalmaktır. Böylece şimdi yok sayılarak, geçmiş sürekli canlı tutulmaya çalışılır. (Bıçak, *Tarih Düşüncesi 2, Tarih Düşüncesinin Oluşumu*, 114.) Efsane Temelli Evren Tasavvuru, Toplumsal Dönüşümlerin Yarattığı Yeni Sorunlara Cevap Vermekten Giderek Uzaklaşmıştır. (Bıçak, *Tarih Düşüncesi 2*, 107.)

¹³ Dini düşünce anlayışında insan, tamamıyla kutsalın etkisi/bildirmesi altındadır. Bütün düşünce ve davranışlar kutsal adına ve kutsal için üretilir ve gerçekleştirilir. Bu anlayışta din ile kültür arasında fark gözetilmez. Dünya hayatı tahayyül edilemeyecek kadar dinin etkisi altındadır. Öyle ki her etkinlik ve her türlü iletişim, uygulamada açık veya kapalı olarak kutsala tapınmayı ifade eder (Bıçak, *Tarih Düşüncesi 2*, 115). Bu anlayışa Cübbeli'nin şu konuşması güzel bir örnek olarak verilebilir; "Hikmet Efendi bir şey anlatırdı biliyor musun? Hikmet Efendi'nin menkıbesidir haaa! Sami Efendi'nin halifesidir. Efendi hazretleri sever onu, bir şey anlattı, kitapta gördüm dedi. Helâ taşı, tuvalet taşı Allah'a şikâyet arzuhal verdi. Yani bunu hikmet efendiden anlatıyorum, naklen ben anlatmıyorum. Dedi ki "tuvalet taşı; yarabbi benim ne suçum vardı beni tuvalet taşı yaptın." Mevla; "sus" dedi, "60 yaşı geçip de sakalsız ölene mezar taşı yapsaydım daha mı iyi olurdu." Tuvalet taşı; "tamam" dedi." <https://www.youtube.com/watch?v=bujygrba7cs>

¹⁴ Bilim yapmak bir anlamda tasnif etmek demektir.

¹⁵ Bu konuda Ebû Hanife; "Eğer Allah'ın bütün emrettiklerini yapmak ve bütün nehyettiklerinden kaçınmak din olsa idi, bu durumda Allah'ın emrettiklerinin her hangi birini terk eden yahut nehyettiklerinden her hangi bir şeyi işleyen kimse, Allah'ın dinini terk etmiş ve kâfir olmuş olurdu" ifadeleriyle meseleyi en güzel şekilde açıklamıştır. Ebû Hanife, *el-Alim ve'l müteallim, İmamı Azam'ın Beş Eseri*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: İfav Yayınları, 2017), 11.

ulaşmasını sağlayacak mutlak ve mükemmel bilgiyi de elde edemez. Bundan dolayı her zaman ilahi alandan gelen bilgiye ihtiyaç duyar¹⁶. Bu yüzden bilim ve din hayatın içinde ve hayatla birlikte yürür. Bu iki kurum, insan hayatında fert ve toplum açısından birinci derecede etkili olan dinamiklerdir.

2.1. Bilim

Genel olarak bilim, zaman mekân dünyasında yer alan nesnelere, olgu ve olayların yapılarını, aralarındaki sebep sonuç bağlantılarının oluşturduğu düzeni keşfetmeyi, bu konuda elde edilen verileri dedüktif (tümdengelim) bir sistem içerisinde toplamayı ve sonuçta da bütün olup bitenlerin hangi temel yasalara göre cereyan ettiğini belirtmeyi gaye edinen bir faaliyet¹⁷, insana eşyanın mahiyetini öğretmek ona hâkim olmayı sağlayan dinamik bir süreç ve yöntemler bütünü şekillerinde tanımlanır. Daha basit bir ifade ile bilim bir dünya görüşünün, bir bakış açısının sürekli ve yeniden üretiminin en temel araçlarından biridir¹⁸. Bu tanım, İslam dünya görüşünün pratiğe aktarımı çalışmalarına yön ve yöntem veren “fikh”ın bir bilim olarak sayılması açısından dikkate değerdir¹⁹.

Bilim, tabiatın ve toplumun nesnel gerçekliğinin ve bu gerçekliğin insan bilincine yansımalarının yasalarını bir yönetime bağlı olarak araştırıp ortaya koyma etkinliğidir²⁰. Bilim, gözlenebilir olayları kendi içinde bir sistem olarak kavramlaştırma yoluyla anlama girişimidir. Bilimin bu niteliği, onu metafiziğin sınırlarında durdurur. Bu nedenle bilim mucizenin imkânsız olduğunu iddia etmeye izin vermez. Sadece mucizenin bilimin kendi kuralları çerçevesinde kanıtı olmadığını söylemeyi izin verir²¹.

¹⁶ İzzet Sargin, *İslam Hukukunun İlahi Ve Beşeri Boyutu* (Kahramanmaraş: Ukde Yayınları, 2014), 5.

¹⁷ Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi* (İstanbul: Selçuk Yayınları, 1996), 262.

¹⁸ Ömer Demir, *Bilim Felsefesi* (Ankara: Vadi Yayınları, 2007), 7.

¹⁹ Sargin, *İslam Hukukunun İlahi ve Beşeri Boyutu*, 13.

²⁰ Rona Serozan, “Hukuta Yöntem”, *Yaşar Üniversitesi e-Dergisi* 8 (1Haziran 2013), 2424.

²¹ Yılmaz Özakpınar, *İnsan Düşüncesinin Boyutları* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014), 37.

Bilim, bilinebilir dünya ile insan idraki arasındaki ilgiyi kurar ancak prensip olarak ideal objektiviteye ulaşamaz. Eğer bu mümkün olsaydı, dünyanın insan şuuru tarafından kavranabilir olması gerekirdi. Bu sebeple tümevarım yoluyla elde edilen bilgi, hiçbir zaman muhtemel olmaktan öteye geçemez. Hatta bazı durumlarda mutlak belirsiz kalır. Bu yüzden bilimsel kavramlara dayanmak suretiyle dünya hakkında tereddütsüz, açık ve kesin bilgi elde edilemez²². Öyle ise bilimsel bilginin varsayımsal niteliği göz ardı edilerek “başka türlü asla olmaz” şeklinde bir mutlak hakikat gibi kabul edilmesi yanlıştır. Aksi halde bu tutum bilimsel bilgiyi bilimsel olmaktan çıkartır, bir dogma ve doktrin konumuna sokar²³.

Bilim ve bilgi hayatın gerisinde kalmamalıdır. Çünkü hayatın gerisinde, hayata temel olacak zaman dışı bir dayanak ve aşkın bir taşıyıcı yoktur. Geleneğin aşırı şekilde öncelenmesi ve idealize edilmesi, yeniliklerin ortaya çıkmasını büyük ölçüde engellediğinden geçmişte ortaya çıkan ürünleri günümüzde de aynı şekilde sürdürmeye çalışmak doğru bir tutum değildir. Mesela bir düşünürün kendi döneminde ürettiği bilgiyi sorgulamadan taklit etmek, kişiye taklitçi olmaktan öte bir şey kazandırmaz. Bu durum düşüncenin sürdürülebilirliğini de engeller. Olması gereken, düşüncenin kendi döneminde ürettiği bilgileri o kişinin kendi gerçekliğinde anlaması ve yorumlamasıdır. Böylece düşüncenin de aktif ve sürekli hale gelmesi sağlanır.

İnsan dış dünyayı duyularla algılar, fakat duyular dış dünyadaki olayların yapılarını ve oluşum biçimlerini bildiremez. İnsan, ancak duyuların kendisine yansıttığı sinyallere göre olayların yapı ve oluşum süreçlerini zihninde kurmaya başlar ve dış dünyayı da zihninde kurduğu kavramlarla anlamaya çalışır. Burada duyuların görevi haberdar etmek, kavramların görevi ise kavramaktır. O halde bilim, dış dünyayı gözleme, kavram kurma ve kavramları yeni kav-

²² Adnan Güriz, “İrade Hürriyeti II”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 24/1, (1967), 191.

²³ Özakpınar, *İnsan Düşüncesinin Boyutları*, 66.

ram kanıtları elde ederek dış dünya ile yüzleştirme etkinliği olmaktadır²⁴. Yani bilimde önemli olan, yanlışlıkları keşfetme yolunun sürekli açık olmasıdır.

Hiçbir bilimsel kavram cihanşümul değildir. Çünkü her bilimsel kuramın geçerli olduğu bir zaman-mekân düzlemi vardır. Eğer hayat, geçerlilik özelliğini yitiren kavramsal tanımlamalarla sürdürülmek istenirse dünyaya uyum hususunda başarısızlıklar ortaya çıkar. Bu durum günümüz İslam dünyasının ve düşüncesinin en önemli problemlerinden biridir. İslam dünyası bu günü ve geleceği karşılama konusunda başarılı bir tavır takınmamaktadır. Müslümanlar konservatizme sığınarak dünya gerçekliğiyle yüzleşme cesareti gösteremiyor, zamanın meydan okumalarına cevap veremiyor, problemlerini kendilerine ait olmayan ödünç kavram ve yöntemlerle ele alarak gelenekten gelen dokuyla uyum sağlayamayan ürünler ortaya koyuyorlar, kontrolsüz hamleler yapıyorlar. Mesela gelenekten beslenmeyen ideolojik anlayışlara sahip “sözde” düşünürler, hâricî-selefî mücadele anlayışı ile İslam cihadını özdeşleştirmeye çalışıyorlar ve cihat kavramını sorumsuzca kirletiyorlar. Bu anlayışı benimseyenler çoğu zaman bağlı oldukları devletlerini hatta kültür havzalarını da hedef alıyorlar.

Bilim ve bilgi sürekli gelişme içerisindedir. İnsanla varlık arasındaki uyumu kurma ve sürdürme görevi olan fıkıh da bir bilim olduğu için gelişmek ve değişmek durumundadır. Zira dinî olan değişkenlikleriyle değil, sabitlikleriyle insanlara yol gösterir²⁵. Bu durumda büyük ölçüde dinden referans alan fıkıh da değişim ve istikrar içerisinde insanların bugününü ve geleceğini karşılayacaktır.

²⁴ Özakpınar, *İnsan Düşüncesinin Boyutları*, 54.

²⁵ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Bakara 2/133, Â'li İmrân 3/19, Meryem 19/55, el-Enbiya 21/25, el-Hac 22/27.

2.2. Din

Kutsalın hayat içinde kurgulanması ve hayat tarzı haline getirilmesini ifade eden din; insanın dikey (insan-kutsal), yatay (insan-insan, insan- tabiat) ve içkin (insanın kendisi ile) ilişkilerinde etkin ve belirleyici olan güçlü bir kurum ve tarihi bir olgudur²⁶.

Kaynağı ve mahiyeti ne olursa olsun bütün dinler insana yönelik, insana bağlı ve insan içindir. Bu sebeple din, aşkın boyutunun ötesinde siyasî, ahlâkî, iktisadî, hukukî, felsefî ve bedîî değerlerin hepsi üzerinde etkili olan bir kurumdur. Bu değerler, dinin etkisiyle oluşturdukları bir bütünlük halinde insan hayatına ortak olurlar. Bu bağlamda din bir “kuram-amel” bütünlüğü olmaktadır. Ancak yapısı gereği din ne sadece kuramsallığa ne de eylemselliğe indirgenemez²⁷. Zira din insanın kendi yaşantısından elde edilen bilgilere göre değil, metafizik öğelere dayanılarak oluşturulan bilgilendirilmelerin söz konusu olduğu bir iman-amel bütünlüğü olmaktadır.

İmanın görünümü/nihai amacı ameldir. Yani din/iman, kendisini insan hayatında amelle anlamlandırır²⁸. Her sahîh amel, insanın şahsında imanın pekişmesidir. İmana verilen önem ve değerlerin tanığıdır. Görüldüğü gibi din ve kuram ile amel arasında bir iç içe girme ve dayanışma bulunmaktadır²⁹. Zaten Kur'an-ı Kerim'de de imanla amel pek çok ayette birlikte zikredilmektedir³⁰. Din getirdiği ilkeler ile fert ve toplum zihniyetinin oluşmasını sağladığından, temel kavramlarının doğru şekilde tanımlanması büyük önem taşır. Zira dinin özgün, örgün ve özerk yapısı kavramlarının doğru tanımlanması ile kendini korumaya alır, sistem ve amacı doğrultusunda

²⁶ Farklı din tanımları için bk. Abdurrahman Kurt, “Sosyolojik Din Tanımları Ve Dine Teolojik Bakış Sorunu”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2008); Osman Eyüpoğlu-Cengiz Batuk “Özsel Ve İşlevsel Din Tanımları Bağlamında Assisili Francis Mistisizmi Ve Protestan Ahlakının Mukayesesi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38, (2015).

²⁷ Nermi Uygur, *Kuram Eylem Bağlamı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1975), 126.

²⁸ Uygur, *Kuram Eylem Bağlamı*, 220.

²⁹ Uygur, *Kuram Eylem Bağlamı*, 107.

³⁰ el-Bakara 2/25, 62, 82, 277; Âl-i İmrân 3/57; en-Nisa 4/57, 122, 124, 173

işlevsellik kazanır. Dini doğru kavramsal tanımlamalar ve ilkelerin üzerinde kurgulayamayan toplumlarda bozulmalar kaçınılmazdır. Çünkü yanlış kavramsal tanımlamalar, kurumsal yapıları bozar ya da yanlış şekilde işlevselleştirir.

Temel kaynakları ve ilkelerinin aynı olmasına rağmen tarihi süreç içerisinde İslam dini algılanma, anlaşılma, yorumlanma hatta zihniyet boyutunda bile farklılıklar göstermiştir. Bu son ilahi din, Arap yarımadasında sade bir şekilde ortaya çıktıktan sonra yayılma alanlarındaki değişik kültürlerle karşılaşmış ve farklı Müslümanlıklar ortaya çıkmıştır.

Bilim tarihi, bilim ve uygarlığın tek bir çevrenin ürünü olmadığını, doğu-batı bütün uygarlık alanlarının tarihi süreçte birbirinden etkilenerek bilimsel kazanımlarını birbirlerine aktararak geliştiğini göstermektedir. Ancak şu var ki kültür ve uygarlıkların yayılması her şeyden önce o çevreyi kuşatan dini sistemlerin yumuşak veya sert yapılarıyla da yakından ilgilidir. İslamiyet'in; "Hikmetin, müminin bulunduğu yerde alması gereken yitiği olduğu"³¹, "İlim Çin'de de olsa gidip alınması gerektiği"³², "İlim istemenin her Müslümana farz olduğu"³³ anlayışı, ayrıca bu dinin peygamberinin kendisini "insanlık binasının eksik kalan bir tuğlası olarak ifade etmesi"³⁴ yani bütün insanlığı kucaklaması nedeniyle yayılma alanlarındaki ilim merkezleriyle medeniyet olma yolunda hızlı bir şekilde iletişime geçmesi tarihi bir gerçektir³⁵.

³¹ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *es-Sünen*, nşr. Muhammed Fuâd Abulbâkî (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), "Zühd", 15, (No. 4169); Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *es-Sünen*, nşr. İbrahim Atve Avz (İstanbul: Çağrı Yayınları: 1413/1992), "İlim", 19 (No. 2687) .

³² Ebû'l-Fazl Celâlüddîn es-Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr fî ehâdisi'l-beşîri'n-nezîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 72 (No. 1110); İbn Mâce, "Mukaddime", 17 (No. 224); Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed B. Hüseyin, *Şu'abu'l-îmân*, Nşr. Abdulali Abulhamid Hâmid (Hindistan: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003), 3/193 (No. 224); es-Suyûtî, 72 (No. 1110).

³³

³⁴ Muhammed b. İsmail Buhârî, *es-Sahîh*, nşr. Bedrettin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), "Menâkib", 18.

³⁵ Orhan Türkdöğân, *Bilimsel Araştırma Metodolojisi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2009),79-90.

3. Fıkıh

İnsanlığın fitrata uygun bir hayat yaşaması, varlığın bütün alanlarıyla ilgili kavramların doğru tanımlanmasına, bu kavramlar arasındaki ilişkilerin doğru temellendirilmesine, bunlarla ilgili kullanım değeri olan bilgilerin üretilmesine ve ameli alana aktarılmasına bağlıdır.

İslam terminolojisinde mahiyet ve muhteva açısından örtüşmese de hukuk ilminin karşılığı olarak kullanılan fıkıh³⁶ kelime olarak, فقه kökünden gelen bir kavramdır. İlim bir şeyi bilmek ve anlamak³⁷, bilinenlerle, bilinmeyenlerin bilgisine ulaşmak³⁸ manalarına gelen fıkıh, bilgi edinmenin ve anlama derecelerinin en üst noktası bir sözün sadece anlaşılması değil, mana veya maksadının da anlaşılması anlamına gelir³⁹. Bu açıdan fikhin, kaynak, mahiyet ve muhteva açısından hukuk ilminden ayrıldığı pek çok nokta bulunmaktadır.

İslam alimleri tarafından fıkıh kelimesinin pek çok ıstılahî tanımı yapılmıştır. Bunlardan bazıları şu şekildedir; fıkıh mükelleflerin fiilleri açısından sabit olan şerri hükümleri bilmek⁴⁰, dinin öngördüğü ilkelere göre düzenlenen bireysel ve kamusal hayatın ve ticari ilişkilerin her yönünden bahseden⁴¹, farz, haram, mendup, mekruh, mübah gibi mükelleflerin fiilleri hakkındaki Allah'ın hü-

³⁶ Fıkıh kelimesinin tarihi gelişiminin tahlili hakkında geniş bilgi için bk. Talip Türçan, *İslam Hukuk Biliminde Hukuk Normu* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003).

³⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1431), 13/522; Râgip el-İsfahâni, *el-Müfredât fî Garibi'l Kur'ân*, nşr. Muammed Seyyid Keylânî (Mısır: Mustafa el-Bâbî, 1961/1381), 384; Gazâli, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, nşr. İbrahim Muhammed Ramazan (Beyrut: Dâru'l-Erkâm b. Ebî Erkâm, ts.), 1/16; Râgip el-İsfahâni, *el-Müfredât*, 384; Gazâli, *el-Mustasfâ*, 1/16; Seyfuddin Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, nşr. İbrahim El-Acûz (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985/1405), 1/7; Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hakkı min ilmi'l-usûl*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994/1414), 5.

³⁸ Râgip el-İsfahâni, *el-Müfredât*, 84.

³⁹ Mehmet Görmez, *Sünnet Ve Hadisin Anlaşılması Ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu* (Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 3.

⁴⁰ Gazâli *el-Mustasfâ*, 16

⁴¹ M. Fuad Köprülü, "Fıkıh" *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: 1990), 4/60

kümlerinin bilinmesi ilmidir⁴², fıkıh kişinin amel yönüyle leh ve aleyhinde olan şeyleri veya şer'i ameli meseleleri bilmesidir⁴³. Fıkıh, istidlal ve fikir yoluyla elde edilen fer'i hükümlerin toplamından meydana gelen ilimdir⁴⁴ veya zorunlu olarak dinden olduğu bilinen konuların dışında istidlal yoluyla elde edilen şer'i ve amelî hükümleri bilmektir⁴⁵, anlamlarına gelmektedir. Fıkıh tafsili delillerden elde edilen fer'i, şer'i hükümlerin ilmidir⁴⁶.

Klasik tanımlarının dışında fıkıh, varlık hakkında Allah'ın muradını arama, bulma ve gerçekleştirme faaliyeti, meşru ölçüler içerisinde insan kabiliyetinin önünü açma ve geliştirme, insanlığın insanıyeti (ideal insanı) gerçekleştirme çabası, varlık düzeni ile insan arasında uyum ve dengenin sağlanması şekillerinde de tanımlanabilir. Ayrıca fıkıh ilahî değerlerle beşeri gerçekliğin birlikte değerlendirildiği bir ilim, insanî beklentilerle aşkın ideallerin ahenkli bir sentezi ve uzlaştırılması, değişen dünyanın değişmeyen bir gerçeklikle vasıflanması, evrensel/ilahi ilkelerin özel olaylara yansıtılması, iyinin, doğrunun, güzelin, faydanın önünü açma; kötünün yanlışın, çirkinin, zararın ise önünü kapatma çabası olarak da tanımlanabilir.

Dünya hayatında insanı kontrol eden değer hükümleri olmasaydı insan ölçüyü kaybeder, ne yapacağını şaşırır ve hayatını bir düzen içerisinde sürdüremezdi. Bu yüzden, insanın yapıp etmeleri tesadüflere bırakılamaz, bütün davranışları önceden düşünülp oluşturulan ilkelere göre (kurallara göre değil) yapılmalıdır. Zira ilkeler, evrensel kabul edilen doğrular olup zaman ve mekânla sınırlı olmayan ifadelerdir. Kurallar ise ilkelerin dikkate alınmasıyla belli bir zaman ve mekân açısından doğru ve geçerli olan normlardır.

⁴² İbn Haldun, *Mukaddime*, nşr. Halil Şehhâde (Beyrüt: Dâru'l-Fıkr, 1988/1408), 1/563.

⁴³ Molla Hüsrev, *Mirâtü'l-usûl fî şerh-i Mirkâti'l-Vusûl*, nşr. Halil Eser (İstanbul: Eser Kitapevi, 1966), 15-16.

⁴⁴ Âmidî, *el-İhkâm*, 1-8

⁴⁵ Fahrüddin Râzî, *el-Mahsûl fî ilm-i usûli'l-fıkh*, nşr. Câbir Feyyaz El-Alvânî (Beyrüt: Müessesetü'r-Risâle, 1992/1412) 1/78.

⁴⁶ Subhi Mahmasânî, *Felsefetü't Teşri* (Beyrut: Dâru'l-Keşşâf, 1952/1371), 13.

Kurallarda öznel baskılar söz konusu olabilir. Bu açıdan ilkeler değil de kurallar öncelenirse insanın dünyada yaşaması imkânsızlaşır. İlkelerle anlamlandırılan davranışlar, insanın maddi boyutunu aşarak metafizik bir karakter kazanır ve insanda ebedilik bilinci oluşturur.

3.1. Fıkıh Epistemolojisi

Fıkıh, İslam dininin temel kaynaklarından hareket eden bir ilimdir. Onun için bu ilmin temel ilkeleri Kur'an-ı Kerim ve sünnete dayanır. Bu ilmin amacı doğrultusunda faaliyet göstermesi, başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere bu iki kaynağın doğru bir şekilde anlaşılmasına ve yorumlanması bağlıdır. Çünkü varlığı yaratan⁴⁷, yöneten⁴⁸, yok eden⁴⁹, ölçüyü takdir eden⁵⁰ Allah'tır. İnsan da bütün yapıp etmelerinde onun iradesi doğrultusunda hareket etme sorumluluğu altındadır⁵¹. Çünkü insan davranışlarının temel ilkelerini ve meşruluk ölçülerini belirleyen Allah'tır⁵². İşte bu yön fikhin ilahi boyutunu oluşturur. İnsan fiillerinin ilahi iradeye uygunluğunun ortaya konulması açısından, fikhin bu boyutunun epistemolojik tahlilinin bilimsel yöntemlere uygun şekilde yapılması çok önemlidir. Çünkü yüzeysel, indî ve ideolojik yaklaşımlarla Kur'an-ı Kerim ayetlerinin doğrudan fikhin epistemolojisi olarak kabul edilmesi büyük yanlışlıklara sebep olabilir. Günümüzde ayet ve hadislerin bu şekildeki yaklaşımlarla sloganik şekilde kullanılmaları, haricilik zihniyetinin bir göstergesidir. Bu oluşumlar, maalesef emperyalistlerin İslam coğrafyasına müdahalelerine zemin hazırlamaktadır. Bu açıdan fikhin ekol sistematığına uygun olarak işlevselleştirilmesinin önemi büyüktür. Zira yönetime dayanmayan bilgiler, bilimsel ürün

⁴⁷ el-Bakara 2/28-29; Âl-i İmrân 3/47; el-En'am 6/95, 101-102; el-A'raf 7/54; el-Hicr 15/86.

⁴⁸ el-Bakara 2/29; el-Maide 5/17; el-A'raf 7/54; er-Ra'd 13/12; er-Rum 30/54.

⁴⁹ el-Bakara 2/28; er-Rum 30/40; Yunus 10/13.

⁵⁰ el-En'am 6/73; Furkan 25/2; el-Kamer 54/49; el-Mülk 67/7-8; Abese 80/19; el-A'lâ 87/3.

⁵¹ el-Bakara 2/112, 128, 131-136; Âl-i İmrân 3/20, 83-84; el-En'am 6/162-163; er-Râ'd 13/22; el-Ankebut 29/46.

⁵² en-Nisa 4/3-4; el-Maide 5/87; el-Hac 22/30.

değildir ve kullanım değerleri yoktur.

Peygamberlere iman, İslam'ın temel ilkelerindedir. Peygamber, Allah'tan vahiy alan, bilmedikleri kendisine öğretilen⁵³ yani beşeri yeteneklerle elde edilmesi mümkün olmayan aşkın ve gaybî bilgiyi vahiy vasıtasıyla elde eden bir elçi olmaktadır⁵⁴. Peygamber bu yönü ile diğer insanlar için mümkün olmayan aşkın bir bilgi kaynağına, ilahî bir boyuta sahiptir⁵⁵. Bu boyut, peygamberin bilgi kaynakları arasında ilk sıradadır. Çünkü onun görev alanına giren bilgilerin müteal alandan gelmesi, nübüvvetin olmazsa olmaz şartlarından. Böyle olunca da peygamberin söz, fiil ve takrirleri fıkıhın ikinci kaynağı olmaktadır⁵⁶. Burada Kur'an-ı Kerim hakkında yukarıda ifade edilen "ayetlerin doğrudan fıkıh epistemolojisi olarak kabul edilmemesi gerektiği" Hz. Peygamber'in hadisleri için de söz konusudur⁵⁷. Özellikle bu şekilde hadislerin yalın olarak hüküm referansı olarak kabul edilmesi, art niyetli ve dış kaynaklı bir yaklaşımdır.

Bir insanın peygamber olarak seçilmesi onun beşeri yönüne bir değişiklik getirmez⁵⁸, o, insan olarak yapıp etmelerine devam eder. Her insan gibi Hz. Peygamber de içinde yaşadığı toplum kültürünün etkisinde kalmıştır. Bu sebeple onun bilgi kaynaklarının bir de beşeri boyutu vardır. O da kültürle bağ kurar, tecrübi bilgiyi paylaşır, yaşadığı toplumun kültür kodlarına göre davranışlarda bulunur, yeteneklerini kullanarak bilgi elde eder ve bu bilgiyi kullanarak olayları, olguları anlamaya çalışır, değerlendirir, vasıflar bazen de ikaz edilir⁵⁹. Ancak şu var ki beşer olma özelliğinden veya günlük

⁵³ Âl-i İmrân 3/44; el-A'raf 7/101; Hüd 11/49; Yusuf 12/102.

⁵⁴ el-A'raf 7/12, 68, 79, 93; el-Kehf 18/13; Tâhâ 20/99; el-Kasas 28/44, 46.

⁵⁵ el-Fussilet 41/6

⁵⁶ en-Nisa 4/ 8; el-Hâkka 69/44-47.

⁵⁷ Bu konudaki değerlendirmeler için bk. Ebû Hanife, "el-Âlim ve'l-muteallim"; Kâmil Çakın, "Hadis'in Kur'an'a Arzı Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34/ (1993).

⁵⁸ Salih Karacabey, *Hz Peygamberde Nebevi Ve Beşeri Bilgi* (İstanbul: Sır Yayıncılık, 2002), 139.

⁵⁹ el-Enfal 8/67-68; et-Tevbe 9/43, 113; et-Tahrim 66/1; Abese 80/1-10

davranışsal alan bilgilerinin doğruluk ölçütlerinin değişkenliğinden kaynaklanan Hz. Peygamber'in olay ve olgularla ilgili değerlendirmeleri, şekli bakımdan farklılıklar göstermiştir⁶⁰. Mesela "Tıbb-ı Nebevi" olarak bilinen pek çok materyalin şifa kaynağı olarak kullanılması, büyük ölçüde Hz. Peygamber'in yaşamış olduğu toplum bilgisinden kaynaklanmaktaydı.

Hz Peygamber, kendi döneminin şartları içerisinde soyut genellemelerden çok maddi düzenlemelerde bulunmuştur. Buna bağlı olarak ilahi mesaj da bu doğrultuda şekillenmiş ve ortamın rengine bürünmüştür. Ancak bu şekil ve rengin bütün zaman ve mekânlar için kalıcı olması söz konusu değildir. Zira belli bir zaman ve mekân için doğru ve geçerli olan bir vasıflama, başka zaman ve mekânlar açısından doğru olmayabilir⁶¹. Başka bir ifade ile tarihi vasıflamalar bugünün sorunlarına çözüm getirmeyebilir. İnsanın kendi gerçekliğinde doğru vasıflamalara ulaşması için, sahip olduğu bilgi birikimi ile sürekli yeni yaklaşımlar geliştirmesi gerekir.

İnsanlık için büyük önem arz eden evrensel değerleri kabul etmemek, iyi ve kötünün, doğru ve yanlışın, güzel ve çirkinin bireylere göre değişebileceğini iddia etmek, insanı nihilizme sürükleyebilir. Zaman, mekân ve insanlara göre değişen doğrular ve yanlışlar elbette olacaktır. Ancak bütün zamanlar için aynı kalan ve her zaman geçerli olan evrensel değerlerin de kabul edilmesi gerekir.

Evrensel/ilahî değerler ve bilgiler, genellikle ezeli ve ebedî ilkeleri içerir. Bu ilkeler medeniyetin ilerlemesi için kilit taşları konumundadır. Bu ilkeler, sürekli değişen hayat şartlarına uyarlan-

⁶⁰ Hadis ilimleri içerisinde birbirinden farklı ve çelişkili gibi görünen bazı hadisleri uzlaştırıp aralarındaki ihtilafları çözüme kavuşturmak için, "Muhtelifu'l Hadis" adıyla bir branş olduğu bilinmektedir. Bu branşın usul ve pratiğini ihtiva eden eserler "Te'vilu Muhtelifi'l-Hadis", "İhtilâfu'l-Hadis" ve "Müşkilu'âsâr" gibi başlıklar taşımaktadır. Bu konuda; Şafii, *İhtilâfu'l-Hadis*, Tahavi, *Müşkilu'âsâr* ve İbn Kuteybe *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadis* adıyla birer eser yazmışlardır. Bu konudaki çalışmalar için bk. Abdullah Kahraman, "Fıkhi Hadislerin Doğru Anlaşıp Yorumlanması Hususunda Bazı Esaslar", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2, (2001).

⁶¹ Marağaret M. Polama, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, çev. Hayriye Erbaş (Ankara: Gündoğan, 1993), 43.

rak insan ve toplumun önü açılmalıdır ki medeniyet sürekli ilerlesin ve insanlık yeni şahikalara yükselebilsin⁶².

Kural haline gelmiş bir düşüncenin tavizsiz bir şekilde uygulanması yanlış sonuçlara sebep olabilir. Bu yüzden fıkıh, sadece mantıkî bir anlayışa feda edilmemeli, matematiğe çevrilmemelidir. Zira hayat, fikirler ve doğrular için değil, doğrular ve fikirler hayat için olmalıdır⁶³. Başka bir ifadeyle insan kurallar için değil kurallar insan içindir.

Hz Peygamber bir beşer olarak aynı konularda bile zaman zaman farklı tasarruflarda⁶⁴ bulunmuştur. Bu farklı uygulamalar, ilahi boyutuyla aşkın alandan aldığı bilgileri beşeri hayatta somutlaştırmasında görülmüştür. Ancak O, bu uygulamalarında evrensel/ilahî ilkeleri ve amaçları her zaman gözetmiştir. Bu ilke ve amaçları gerçekleştirme ülküsünden asla taviz vermemiştir. O'nun bu tutumu, İslam hukukçularının değişimi karşılamada farklı yöntemler geliştirmesinin de önünü açmıştır. Bu durum "Aynı amacı gerçekleştirmede başarılı olan farklı uygulamalar tezat oluşturmaz." özdeyişiyle formüle edilebilir. Böylece ilahi ilkelere bağlı kalarak beşeri ihtiyaçların farklı düzenlemelerle karşılanmasının önü de açılmış olacaktır.

Bir sosyal sistem ve hayat düzeni olan fıkıh, sadece bir normlar bütünü olarak görmek, hayatla olan bağını koparmak demektir. Çünkü fıkıh, insan zaman ilişkisinde -geçmiş, şimdi ve gelecek çizgisinde- sürdürülebilir projeler sunmak durumundadır. Bu yüzden fıkıhın olduğu gibi tespit edilmesi yeterli değildir. Bu açıdan vahiyle gelen bilginin insan tarafından sürekli yorumlanması gerekir. Çünkü yorum, mesafe kaldırıcı bir faaliyettir.

Fıkıh, sürekli gelişmekte olan insan davranışlarını düzenle-

⁶² Tarık Özbilgen, *Eleştirel Hukuk Sosyolojisi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1971), 1.

⁶³ Özbilgen, *Eleştirel Hukuk Sosyolojisi*, 25.

⁶⁴ Bkz. Buhâri, "Nikâh", 36; Ebû Dâvud Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi es-Sicistani, *Sünen-ü Ebî Dâvud*, nşr. Bedrettin Çetiner, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), "Nikâh", 20, 25; Tirmizî, *es-Sünen*, "Nikâh", 14.

meyi konu alan bir bilim olduğu için, metinler de bu gelişme paralelinde yorumlanarak hayat yürüyüşüne intibak ettirilmelidir. Çünkü her çağın insanı, kendisine intikal eden metinleri büyük ölçüde kendi gerçekliğine göre anlamak ve anlamlandırmak durumundadır. Yaşanılan zaman-mekân gerçekliğini bilmeden, etkilerini dikkate almadan üretilen düşünce ve uygulamaların eksik ve yanlış olabileceğini kabul etmek gerekir. Zira hiçbir bilimsel kuram, bütün zaman ve mekânlar için geçerli olamaz. Buna bağlı olarak bir bilimsel bilgi her zaman doğru olarak kabul edilemez. Çünkü bilimsel bilgilerin doğruluk değeri zaman ve mekânla sınırlıdır. Bilimin en temel özelliklerinden birisinin yanlışlanabilirlik olduğu gerçeği unutulmamalıdır.

Öznesi ve nesnesi *olarak* fıkıhın temel kavramlarından biri olan insanın, varoluş şartları ne ölçüde sağlanırsa, birey ve toplum o ölçüde kendisini geliştirecek ve gerçekleştirecektir. Zira insanın baskı altında tutulduğu ve engellendiği bir sosyal yapıda kendisini gerçekleştirmesi ve geleceğe taşıması zordur, hatta imkânsızdır. Çünkü hayata karşı ilgisini kaybetmiş insanın kendisine, toplumuna ve insanlığa katkı sağlaması beklenemez.

İnsan varlık ilişkilerinde genel bir anlamlandırma olmadan olay ve olguların analiz edilmesi indirgemeci veya genellemeci bir yaklaşımdan öteye gitmez. Bu yüzden fıkıh, insan varlık ilişkilerini hem beşerî sınırlar içerisinde lokal hem de ilahî iradenin belirlediği zaman ve mekân üstü müteal iki gerçeklik üzerinde bütünleştirici bir yaklaşımla ele alır. Beşerî gerçeklik, mantık ve realite, yani insan ve dış dünyayı ifade eder. Mantık, bir epistemoloji doğrultusunda ortaya konan ilkelere göre bir düşünce sistemini esas alarak çıkarımlarda bulunur. Realite de dış dünyaya ve fizik alanına karşılık gelir. İnsanın hayat içerisinde görebileceği ve duyumsayabileceği şeyleri ifade eder. Müteal gerçeklik ise Allah'ın gönderdiği ilahî yani gaybî bilgiyi ifade eder. Burada fıkıhın öngördüğü hayat, hem fizik-metafizik boyutları hem de mantıksal ve mantık ötesi alanların yani akıl ve iman birlikteliğini gerektiren bir anlayıştan beslenir. Aynı

alanda farklı bilgi sistemlerini kullanmanın tutarsızlık ve çelişkilere sebep olabileceği de unutulmamalıdır.

Fıkıh özü itibariyle manevidir. Manadan gelerek sosyal hayat gerçekleri ve kültürel öğelerle temasa geçerek maddi bir görünüm ve kimlik kazanır, beşerî bir gerçeklik durumuna gelir. Daha sonra da bu beşerî gerçeklikten tekrar kendi özüne/manaya döner, beşerî gerçekliği değerlendirir, kontrol eder. Şayet bunu yapamayacak olursa, o zaman sadece beşerî gerçekliğin hizmetinde olan bir araç konumuna düşer ve kendi özüne uygun olmayan aykırı ve uygun olmayan şeylerle doldurulur. Burada fıkıhın gayesinin, hürriyet düşüncesini temel alarak insanı insana, insanı hürriyete ve hakikate bağlamak, insanı insanın merkezindeki öze yani insanlığa yaklaştırmak, akıl ve iradesini kullanmasının ve hürriyetini korumasının önünü açmak olduğu unutulmamalıdır.

Sonuç

İnsan düşüncesi ve bilgisinin yapı taşları olan kavramlar sosyal bilimler alanındaki araştırmalarda analitik araçlar olarak önemli ölçüm değerleridir. Kavramlar, ortak bir dünya görüşü paylaşılması insanın yaşadığı dünyasını anlaması ve anlamlandırması açısından oldukça önemlidir. Zihinsel araçlar olarak insan düşünce ve bilgisini kullanılabilir ilim haline getirmeye katkı sağlayan kavramlar, üst düzey önermeler kurmak amacıyla başvurulmuş terminolojik araçlar olduğundan doğru şekilde tanımlanmaları ve kullanılmaları önemlidir. Kavramların indî yaklaşımlarla tanımlanmaları ve kullanılmaları yanlış olur.

İnsan açısından birinci derecede önemli olan “bilim ve din” hayatın içinde ve hayatla beraber yürür. Bu ikisi insan hayatını birinci derecede etkileyen temel kavramlardır / kurumlardır. Somut bir nesne genellikle bir tanım çerçevesinde açıklanabilirken bu durum kültürel bir kavram için pek mümkün olmayabilir. Bu sebeple pek çok bilim ve din tanımı yapılmıştır.

İnsanın başta kendisi olmak üzere içinde yaşadığı dünyayı tanıması, olay ve olguları anlaması, vasıflaması ve uygun davranış-

larda bulunması için en büyük yardımcısı bilim ve bilimsel bilgidir. O bilim sayesinde metafizik- fizik bütün kavram ve nesnelere üzerinde düşünür varsayımlar kurar, hatta analitik düzlemde kabul edilen pek çok bilgiyi de sentetik hale getirir. Bilim zaman ve mekân dünyasında yer alan nesnelere, olgu ve olayların yapılarını, fonksiyonlarını, aralarındaki sebep sonuç ilişkilerini keşfetmeyi, olup bitenlerin hangi temel yasalara göre cereyan ettiğini belirtmeyi gaye edinen bir faaliyettir.

Kutsalın hayat içerisinde kurgulanması ve bir hayat tarzı haline getirilmesini ifade eden din, aşkın alandan gelen bilgilere dayanır ve insan dünyasında müşahhaslaşır. Bu yüzden aşkın boyutunun ötesinde siyasî, ahlakî, iktisadî, bedîî, hukukî vb. pek çok değerler üzerinde etkili olur. Özü itibariyle inancın konusu olan din bu yüzden bilimin konusu da olmaktadır.

İslam dininin değer ve amaçlarına uygun yöntem veya yöntemlerle insan hayatına aktarılmasının ilmi olan fıkıh, yönetime bağlı bir disiplinle varlık üzerinde / hakkında Allah'ın muradını aramayı, gerçekleştirilmeyi ve insan şerefine korunması ve yüceltilmesini amaç edinen bir bilimdir. Fıkıh, ferdi ve içtimai hayatın düzenlenmesi ve yaşanmaya değer olmasının temel şartlarından biridir. Çünkü anlamlandırılmış davranış kuralları, insanın insanlığı gerçekleştirilmesinde en temel yol göstericilerdir.

Bilim, din ve fıkıh bütünlüğünün sağlanmasında kavramların dikkatle tanımlanması ve takip edilmesi önemlidir. Bu yaklaşımla kavramlarla oluşturulan fıkıh kuralları, insanın kendisini kendisi olarak ifade etmesinin önünü açacaktır ve medeniyet havzamız diğer medeniyet havzalarından daha güvenli, daha özgür ve daha huzurlu hale gelecektir. Bunun için dinin ve fıkıhın özerk bir kimlik kazanmaları, öznel etkiler ve ideolojik yaklaşımlardan korunmaları önemlidir. Aksi halde din ve fıkıh amaçlarından sapar, araçsallaşır ve objektifliğini kaybeder.

Kaynakça

- Âmidî, Seyfuddin Ebi'l-Hasen. *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*. nşr. İbrahim el-Acûz. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985/1405.
- Arvas, Hamdullah. "Kavramsal Bir Bunalımdan Çıkış Denemesi: Hak, Hakikat, Gerçeklik Ve Doğruluk İlişkisi". e-Makalat Mezhap Araştırmaları Dergisi 13/2 (2020), 481-502.
- Aydın, Mehmet S. *Din Felsefesi*. İstanbul: Selçuk Yayınları, 1996.
- Baysarı, Esra. *İlköğretim Düzeyinde 5. Sınıf Fen Ve Teknoloji Dersi Canlılar Ve Hayat Ünitesi Öğretimde Kavram Karikatürü Kullanımının Öğrenci Başarısına, Fen Tutumuna Ve Kavram Yanılgılarının Giderilmesine Olan Etkisi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed B. Hüseyin. *Şu'abu'l-îmân*. nşr. Abdulalî Abulhamîd Hâmid. Hindistan: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003.
- Bıçak, Ayhan. *Tarih Düşüncesi 2. Felsefe Ve Tarih*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2004.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *es-Sahîh*. nşr. Bedrettin Çetiner. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Çakın, Kâmil. "Hadis'in Kur'an'a Arzı Meselesi". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 34/ (1993).
- Demir, Ömer. *Bilim Felsefesi*. Ankara: Vadi Yayınları, 2007.
- Doğan, Özlem. *Mantık*. İstanbul: Anahtar Yayınları, 1994.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi es-Sicistani. *Sünenü Ebî Dâvud*, nşr. Bedrettin Çetiner. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Ebu Hanife, "el-Alim ve'l müteallim", *İmamı Azam'ın Beş Eseri*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: İfav Yayınları, 2017.
- Emiroğlu, İbrahim. *Klasik Mantığa Giriş*. Ankara: Sentez Yayınları, 2012.
- Eyüpoğlu, Osman - Batuk, Cengiz. "Özsel Ve İşlevsel Din Tanımları Bağlamında Assisili Francis Mistisizmi Ve Protestan Ahlakının Mukayesesi". Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 38 (2015), 95-122.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Mustasfâ min il-*

- mi'l-usûl*. nşr. İbrahim Muhammed Ramazan. Beyrut: Dâru'l-Erkâm b. Ebî Erkâm, ts.
- Görmez, Mehmet. *Sünnet Ve Hadisin Anlaşılması Ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Güriz, Adnan. "İrade Hürriyeti II". Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 24/1, (1967).
- İbn Haldun, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *Mukaddime*. nşr. Halil Şehhâde. Beyrût: Dâru'l-Fıkr, 1988/1408.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni. *es-Sünen*. nşr. Muhammed Fuâd Abulbâkî. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- İbn Manzûr, Ebû-Fadl Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1431.
- Kahraman, Abdullah. "Fıkhi Hadislerin Doğru Anlaşılıp Yorumlanması Hususunda Bazı Esaslar". Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 5/2, (2001), 153-174.
- Karacabey, Salih. *Hız Peygamberde Nebevi Ve Beşeri Bilgi*. İstanbul: Sır Yayıncılık, 2002.
- Köprülü, M. Fuad. "Fıkıh". Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi. 4/60. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Kur'an-ı Kerim Meâli. çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Kurt, Abdurrahman. "Sosyolojik Din Tanımları Ve Dine Teolojik Bakış Sorunu". Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 17/2 (2008), 73-93.
- Mahmasânî, Subhi. *Felsefetu't Teşri*. Beyrut: Dâru'l-Keşşâf, 1952/1371.
- Malatyalı, Emine - Kaya, Yılmaz. "Yapılandırmacı Öğrenme Sürecinde Kavramlar Ve Önemi, Kavramların Pedagojik Açından İncelenmesi". Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 3/14 (2010).
- Molla Hüsrev. *Mirâtü'l-usûl fî şerh-i Mirkâti'l-Vusûl*. nşr. Halil Eser.

- İstanbul: Eser Kitapevi, 1966.
- Öner, Necati. *Klasik Mantık*. Ankara: Bilim Yayınları, 1996.
- Özarpınar, Yılmaz. *İnsan Düşüncesinin Boyutları*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014.
- Özbilgen, Tarık. *Eleştirel Hukuk Sosyolojisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1971.
- Polama, Maragaret M. *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. çev. Hayriye Erbaş. Ankara: Gündoğan, 1993.
- Râgip el-İsfahâni, Ebü'l-Kâsım Hüseyin. *el-Müfredât fî Garîbi'l Kur'ân*. nşr. Muammed Seyyid Keylânî. Mısır: Mustafa el-Bâbî, 1961/1381.
- Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *el-Mahsûl fî İlm-i Usûli'l-Fıkıh*. nşr. Câbir Feyyaz el-Alvânî. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1992/1412.
- Sargin, İzzet. *İslam Hukukunun İlahi Ve Beşeri Boyutu*. Kahramanmaraş: Ukde Yayınları, 2014.
- Sargin, İzzet. "Dini Kavramların Yanlış Kullanım Sebepleri Ve Doğurduğu Olumsuz Sonuçlar". *Günümüz İslam Dünyasında Meseleler Ve Çözüm Yolları*. ed. Cezmi Bayram. İstanbul: Şen Yıldız Yayıncılık, 2016.
- Serozan, Rona. "Hukuta Yöntem". *Yaşar Üniversitesi e-Dergisi* 8 (1Haziran 2013).
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn. *el-Câmi'u's-Sağîr fî Ehâdîsi'l-Beşîri'n-Nezîr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hakkı min ilmi'l-usûl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994/1414.
- Taylan, Necip. *Mantık*. İstanbul: İfav Yayınevi, 1996.
- Terzi, Adem. "Post-Truth Kavramı Ve Türkçe Karşılıkları Üzerine". *Türk Dili Dil Ve Edebiyat Dergisi* 118/820 (Nisan 2020).
- Tirmizî, Ebü İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *es-Sünen*. nşr. İbrahim Atve. İstanbul: Çağrı Yayınları: 1413/1992.
- Türcan, Talip. *İslam Hukuk Biliminde Hukuk Normu*. Ankara: Anka-

ra Okulu Yayınları, 2003.

Türkdoğan, Orhan. *Bilimsel Araştırma Metodolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.

Uygur, Mermi. *Kuram Eylem Bağlamı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1975.

Some Considerations on the Concepts of Science, Religion and Fiqh

Summary

Concepts, which are the units of thought and the building blocks of knowledge, are of great importance for research in social science fields. Human speaks and thinks with concepts. For these thoughts and speeches to be true, it would be more correct if the concepts were symbolic expressions that show what is, not what should be. Concepts are important in terms of establishing communication between people, creating a common worldview and ensuring mentality integrity. For this reason, the contents of the concepts are not empty molds that can be filled as desired, their creation and definition cannot be left to subjective approaches.

Conceptual definitions may differ in terms of different sciences, time and space. It is not correct to use them without considering these features. With the religion of Islam, humanity has moved beyond the understanding of mythological and religious thought in terms of perceiving, understanding and making sense of life, and has passed to the stage of scientific thought. After this stage, it is not correct to use the concepts with the wrong definitions of the falsified theories or the old definitions without considering the change phenomenon. Because such an approach would imprison humanity in a certain time and place.

Since science is an abstract and cultural concept, it cannot be expressed with a single definition. For this reason, many definitions of science have been made. Two of these definitions are as follows; Science is an active process and a set of methods that enable people to comprehend and master the nature of things. The definition emphasizes the cultural aspect of science has been made as one of the most basic tools for the continuous and reproduction of a world view and a point of view.

This definition is important in terms of showing that the Islamic worldview is a science that provides a way and a method for the transfer of values that affect people's daily life to practical life.

The limit of every science is to analyze the issues that fall within its field. However, these analyzes should be carried out in

accordance with scientific methods and measures. Because non-scientific inferences do not mean any scientific value. In particular, formal sciences contribute greatly to fiqh systematics, as they bring integrity and consistency to human thought and actions. In this way, fiqh has the feature of expressing individual and social events and phenomena with rules by evaluating them within the integrity of the system.

All kinds of values that provide meaning and contribution to human life are achieved through knowledge. However, this information cannot always be obtained by scientific methods. Such an approach is to surrender to materialist epistemology. However, a one-sided epistemological approach cannot be complete and include all dimensions of knowledge. It shouldn't be forgotten that all dimensions of knowledge that contribute to existence are always in contact with each other.

Fiqh is the science of evaluating divine values and human reality together, of combining transcendent ideals and human expectations and also of characterizing the changing world with an unchanging reality. The success of fiqh, which is a science based on the basic sources of the Islamic religion, depends, first of all, on the correct definition and understanding of its basic concepts. For this, epistemological analyzes of the sources of fiqh should be scientifically done. Because it would be wrong to accept and use the information in these sources directly as fiqh epistemology. Because divine knowledge, usually contains eternal principles. These principles guide the formation of rules that will be needed by changing life conditions.

Fiqh, which is a social system and order of life, isn't just an order of norms. Functioning fiqh in that way breaks its connection with life and turns it into a soulless and mechanical structure. In order for fiqh to present sustainable projects in the human-time relationship in line with the past, present and future, it is important to free it from the mechanical character. For this, the texts should be interpreted in a process and brought to a vitality that adapts to the walk of life.

Keywords: Islamic law, science, religion, fiqh, human, concept, society.